

20.795

ՅՈՒՇԱՊԱՍԱԿ ՍԻՄՈՆ ԶԱԽԱՐԵԱՆԻՆ

ՄԱՀՈՒԱՆ ԶՕՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻԻ
(1913 — 1933)

ԵՐԷՇ, ՏՊ. «ԱՍԹՕՐԻԱ»

329.14

Զ-322

329.14
2-322
1/2 15 JAN 2010
9P

**ՅՈՒՇԱՊԱԿ
ՍԻՄՈՆ ԶԱԻԱՐԵԱՆԻՆ**

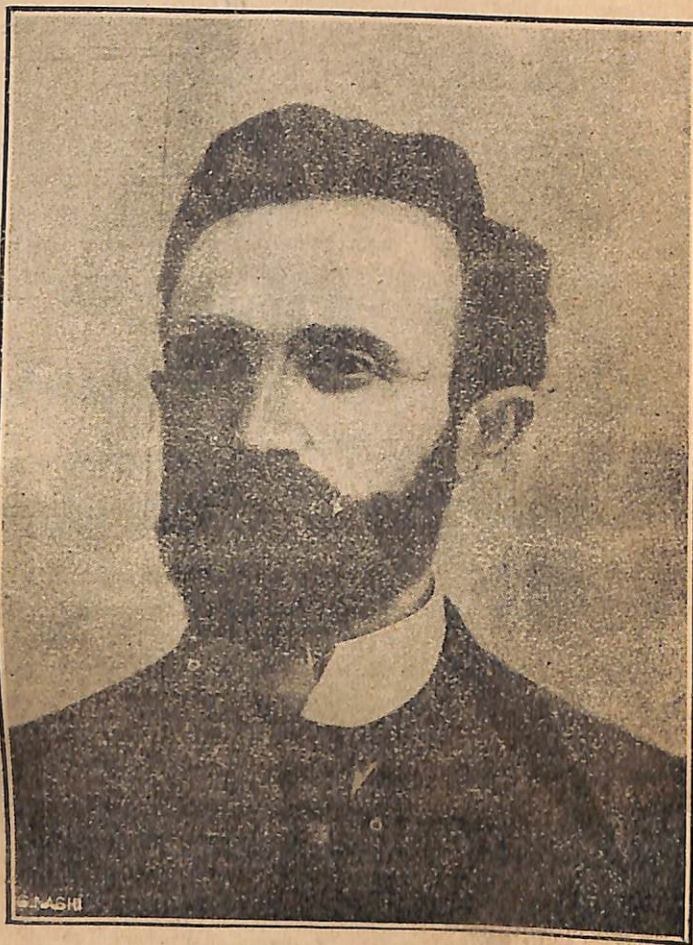
**ՄԱՀՈՒԱՆ ԶՕՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ ԱՌԹԻԻ
(1913 — 1933)**

767

ՀԱՅԿԱՆ
ՄԱՏԵՐԻԱԿԱՆ

17 JUN 2013

20.7.98

ՍԻՄՈՆ ԶԱԽԱՐԵԱՆ

1045-2009

ՍԻՄՈՆ ԶԱԽԱՐԵԱՆ

Քսան տարի է որ հողը մտեր է հայ ազատագրական շարժման մեծ առաքեալը, ան որուն կեանքը ինքնանուէր զրկանքի ու խառամբեր տքնութեան շղթայ մը եղաւ, ան որ հայ ժողովուրդի ծոցէն ծառայաւ մէկէն իրր բարոյական առաքինութեանց կոթող, իրր պատգամ զոհարերութեան, իրր կենդանի խիղճը ցեղին:

Ծնած 1866ին, Լոռիի Այգեհատ գիւղը, ուր ամէն մէկ զեղջուկ ազնուական մը կը կրէր իր հողիին խորը, Սիմոն Զաւարեան իր մանուկ հասակէն իր ներսը թրծեց ինչ որ հայ ցեղը բերեր էր դարերու խորէն, ջինջ ու ազնուական: Իր աչքերը բացաւ Թիֆլիս, նախ ներսէսեան դպրոցի և յետոյ պետական ընթացիկ դիմադրի մէջ, ականջը տուած այն նոր կանչին՝ որ կը պոթկար հայ ժողովուրդի ընդերքէն, — ազատութեան ճիչին որ 1878ը կը բերէր մեզի:

Յետոյ Փեթրոկրատ, Պետրոսեան ճեմարանը՝ որ նախորդ դարու ութսունական թուականներուն վառարանն էր ուսու ժողովուրդի յեղափոխական դարթածքին: Սիմոն Զաւարեան հոն ալ իր հողին թրծեց զրկուածներու դատին համար, բռնկած համամարդկային իտեարով:

Թիֆլիս դարձին էր որ ազգային շունչը դարձեալ պիտի գինովցնէր զինքը՝ իր մէջ հասունցնելով հայ ազատագրութեան մեծ առաքեալը: 1890ին մէկը եղաւ Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն, ու նոյն տարին իսկ վազեց գէպի երկիր, գէպի Տրապիզոն, աւելի մօտը

հայ ժողովուրդի սրտի զարկին: Ու աշուհեալ իր կեանքը շարան մը եղաւ զրկանքի ու տքնութեան՝ երկրէ երկիր, կայքէ կայք: Իրրե գիւղատնտեսական մասնագէտ՝ ան երկար տարիներ կուկտար մէջ ծառայեց պետական պաշտօնով: Բայց պարզապէս շահելու համար իր օրապահիրը: Իր կորովը քամեց յեղափոխական դատին համար:

1903ին կիլիկիա կը մտնէ՝ յեղափոխական շունչը տանելու, ու 1904ին կը դառնայ Սօֆիա՝ Հ. Յ. Դ. երրորդ ընդհ. ժողովին: Ու ամէն տեղ ուր ոտք կը կոխէ խտտարիւր առաքեալն է որ կը խարանէ վատերն ու ետառէրները: Կը քարոզէ ինքնագրկում ու տքնանք: Կ'օգնէր շուրջիները իր անձին օրինակով: 1906ին նախագահն է Էջմիածնի Ազգ. Կեդր. ժողովին, ու ջիղը կեանքին որ յոյսեր կու տայ պահ մը: 1908ին կը գտնենք զինքը Պոլիս՝ իր սիրած դատին գլուխը: 1910ին կ'անցնի Մուշ՝ հայ ժողովուրդին ծոցը, անոր հետ կիսելու հոգերն ու զրկանքները, ու զայն վառելու նոր օրերու յոյսով: 1911ին կը դառնայ Պոլիս՝ ձիւղերը բռնկցնելու գաւառին համար: «Օգնենք Սասունին»: Իր նշանաբանը կ'ըլլայ ատ: Այսինքն օգնենք գաւառին: Ու պատգամը բերնին՝ ան իր շունչը տուաւ 1913 հոկտ. 14ին, Աշխատանքի Տան տոջն, հազիւ 47 տարու:

Տառերու գիւտին 1500 ամեակի վաղորդայինն էր, ու Զաւարեան, ջղայնացած ճառերէն որոնք ողորդէին տօները, զրի առեր էր այդ օրն իսկ յօդուած մը, «Խօսքը առանց գործի մեռեալ է», որ իր կտակը եղաւ:

Ու հիմա, մեծ առաքելի մահուան քսաներորդ տարեկիցին՝ մեր հոգիները անգամ մըն ալ թող վարակէ իր սրբազան կտակը՝

Խօսքը առանց գործի մեռեալ է:

Յ. ԱՐԱՋԱՆ

Տ Ե Ս Ի Լ Ք Ը

Տեսիլք մըն է այս մահը, ինչպէս տեսիլք մը եղաւ հայկական հորիզոնին վրայ այն կեանքը՝ որ խորհրդանշուած էր Սիմոն Զաւարեանի անձին մէջ, — տեսիլք մը մեծագոյն ծառ ու անհաս խաչաներու, եւ տեսիլք՝ բարոյական խտամբեր առաքելութեանց:

Այս բեղմնաւոր, անհանդարտ, այս տենդոտ եւ անսպառ կորովով զեղուն կեանքը — զոր անկարելի է ծանօթացնել այս մէկ քանի տողով — միայն մէկ առաջնորդող աստղ ունեցաւ իրեն համար, — արդարութեան ու ազատութեան գաղափարը, և սիրոյ ու պաշտամունքի միայն մէկ առարկայ, — ճշուածը, զրկեալը, հարստահարուածը:

Իր ընկերները, որոնց ամէնուն վրայ կը տարածէր հայրական յարգանքի հեղինակութիւնը, շատ անգամ ըսած էին. — «Սիմոնը Դաշնակցութեան խիղճն է»: Մենք երբեք չափազանցութիւն չենք համարիր՝ կանգնած իր գաղափրն առջեւ, լրացնելու այս բացատրութիւնը, ըսելով. «Սիմոնը հայ ժողովուրդին խիղճն էր»:

Ինքն էր որ, մարգարէական՝ իր ներշնչումներովն ու անձնութեամբը, համեստ ու անշահախնդիր՝ այս նիւթապաշտ ժամանակներու փառասանչ ու ետապաշտ արմկահարութեանց մէջ, կը վազէր շարունակ դէպի անտէր ու անտիրական Հայութիւնը, դէպի գիւղն ու գիւղական հիւղակը, — դէպի Մուշ ու Սասուն, դէպի բանւորն ու էսնաֆը, երբ հարկ էր բամբակ անոնց հետ անօթութիւն ու զրկանք, երբ հարկ էր պաշտպանել տկարը՝ զօրաւորին դէմ, մղելով հարստահարեալը իրաւունքի գիտակցութեան և իրաւունքի պաշտպանութեան:

Այն փիլիսոփայութիւնը, որ կազմեց Զաւարեանի

գործունէութեան բովանդակ ուղեգիրը, ինչպէս և անոր բարոյական դիմադրութեան ամէնէն տիրական յատկանիշը՝ եղաւ Իսպէնի քարոզած վեհագոյն սկզբունքներէն մին, — կա՛մ կատարեալ, կամ երբեք: Չկայ միջին ճամբայ, չկան ներքի խոտորուններ և վրիպումներ՝ անոնց համար, որ կը հաւատան արդարութեան իտէալին և առաջնորդող կը հանդիսանան հասարակութեան՝ այդ իտէալին համար:

Նւ մեզմէ ընդմիշտ բաժնուող այս հասարակական գործիչը մէկն էր այդ իտէալին հաւատացեալներէն ու քարոզիչը այդ իտէալներուն, գործադրելով ամէնէն առաջ, իր իսկ պաշտպանած սկզբունքները իր անձին ջրինակովը: Այսպէս էր որ փարեցաւ ինքնազրկումի ու զոհողութեան ասպարէզին, համեստ ու անփառասէր, ատելով հարստութիւնը՝ որպէս ընկերութեան ու անհատին անբարոյականացման փորձիչ միջոցը, և նուիրուելով ինչ որ կրնար իր սիրած ժողովուրդին և իր սիրելի ազգին, — իր բոլոր մտածումները, իր բոլոր լաւագոյն կարողութիւնները, իր գործը և իր կեանքը:

Տեղի ունեցած չէ կարեւոր ո՛ր և է չարժու՛մ և ո՛ր և է անցք, հայկական պատմութեան վերջին քառորդ դարու շրջանին մէջ, որուն չըսենք միշտ առաջին, գէթ զխաւոր առանցքներէն մէկը կազմած չըլլայ Զաւարեան՝ ուղղակի թէ անուղղակի կերպով, կա՛մ իր գործն մասնակցութեամբ, կա՛մ իր առողջ ու հասուն խորհուրդներով, կա՛մ իր լուրջ ու մտածուած ծրագիրներով:

Ո՛ր է այլևս այն հոգին՝ որ կարողանար իր գաղափարական հաւատքին ջերմութեամբն ու հաղորդականութեամբը՝ ոգևորել պարտականութեան գինուորները, տկարութեան ու վհատութեան բոպէներուն. ո՛ր է այն բարոյական բարձրագոյն նկարագիրը՝ անկա-

շառ ու անսասան, որ ծառայէր իրրեւ աստղ կատարելութեան ու հոգեկան արիւթեան. ո՛ր է Հայութեան խիղճը, որ պատրաստ ըլլար, ամէն վայրկեան, խօսելու բարձրաձայն՝ երբ ամէնքը լռէին, բողբոջու աներկիւղ երբ ամէնքը համակերպիլ ուղէին, արթնցնելով բոլոր գիտակցութիւնները, խարազանելով բոլոր կամքերը...

Առաքելական դարերէն մոյրած ասեթական րացափի տիպարն է որ կ'անհետի ապրող Հայութեան մէջէն, ձգելով իր գործունէութեան ետեւէն պայծառ ու անչիջանելի ցուր մը, — ցո՛ւրը իր բարոյական դէմքն ու իմացականութիւնը շրջանակող լուսապսակին:

Ոչ մէկ հակասութիւն այս դարաուղի կեանքին ու յանկարծահառ մահուան միջեւ: Զաւարեան եղաւ ծայրայեղ, ու սովորական չափերէն դուրս՝ նաև մահւան մէջ, — կեանքէն դէպի մահ անցաւ մէկ ոտառումով, ակնթարթի մը մէջ, այնքան նման այն սալեցուցիչ թռիչքներուն՝ որոնցմով կը պաշտպանէր ամէն անգամ իր գաղափարները, յանդգնութեամբ, ինքնամոռացումով և միշտ յափշտակութեամբ:

Բիւրիցս օրհնեալ կեանք, յարգանք քու յիշատակիդ, յարգանք քու գերեզմանիդ:

Ռ. ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ

«Խօսքը առանց գործի մեռեալ է» կ'ըսէր որոշապէս քրիստոնէութեան ուսուցիչը 2000 տարի առաջ. բայց, նրա «ճարպիկ» հետեւողները աւելի նպատակաշարմար դտան մի կողմ ծալել «գործի» պահանջը և զրազուիլ ջանք չպահանջող բառախաղութիւններով և ... մեռցրին քրիստոնէութիւնը:

ՍԻՄՈՆ ԶԱՒԱՐԵԱՆ

ՄՈՒՐԱԶԻՆ ԶՀԱՍԱԾ...

Ու այսպէս՝

Անակնկալ ու վաղաժամ, կէս-ճամբին դուրսում են Յեղափոխութեան մշակները, շանթաճար։ Երէկ կանգուն, ամուր, վստահ, — ահա մի ականթարթում փչրուած, ինչպէս սարսուռն ծառերը վերահաս փոթորկի առջեւ,

Ո՛րն է նրա վերջին տեսիլքը — արդեօք աղիւզ մա՞յրը ծերունի, որ սպասելով աչքերը ջուր կտրեց, զեռափի դաւա՞կը, որ մանկական շրթունքներով «հայրիկ» կանչեց՝ առանց վայելելու. դործի ընկերները, մի մասը պատնէշի վրայ, միւս մասը անհետացած, թէ մեծ մուրազը հիւստեամ սիրուն երազանքներից, ու նաշխուած պէս-պէս վշտերով...

Ախ այդ Մուրազը!

Բանինները հանեց նա «սովորական չաւղից», ու նեղեց գէպի փշոտ ճամբան ազատագրութեան, ուր մեծ երազները սրտը թռնած տաժարների ու հարածների հետ, քշում են Ուխտեալները գէպի ուսմբ, գէպի կախազան, գէպի զոհալից կեանքը տալագրի, գէպի առանկեկանները, վերջապէս...

Եւ կեանքից բաժանուելու գերագոյն թաղին՝ մարող աչքերի մէջ փայլատակող «փշտը» ֆիզիքական տանջանքի արձագանգը չէ, այլ արտայայտութիւնը այն սպանիչ տեսիլքի թէ երազները փչրուած են ու քաղցր մուրազը՝ խորտակուած...

Ու ս'ի կարող է մտաւ, թէ այդ չէր սրբազան խոհը բոլոր նրանց, որոնք կէս ճամբին ինկան, զեռ դործը չաւարտած։

Ի՞նչ խորհեցին՝

Քրիտափոր Միքայէլեան, որ ուսմբից շանթուած,

վերջին անգամ աչքերը բացեց թայց ոչինչ տեսաւ։

Բարգէն Սիւնի՝ որ պատաստաւուն մարմնով Բանկայի չէմքից համիտեան սպասաւորները միայն վայելեց...

Պեարոս Սէրէֆճեանը՝ որ կախազանի վրայից՝ սուղացող ամբողջ տեսաւ ու սոսկաց...

Սաքօն, որ սպարաքի ճամբին ու առաջին սանդուխների վրայ մահուան տեսիլքը ունեցաւ, յուսահատ ու յուսախար...

Ժամհարեանը, որ ճակատից գնդակահարուած, իր հիւստեամ երազն անգամ չվերապրեց։

Ժիրայրը, որ հաղիւ երազած, կախազանի անարդ սիւնին դամուեց։

Եփրեմը, որ դուրուեց դաւաճան գնդակով, զեռ արեւները չվայելած։

Ու շատ ուրիշներ...

Եւ այսօր Զաւարեանը, աննկուն, յամառ սիրահար երազների ու տանջուածների, թաւազոր ընկած կէս ճամբին, զեռ չտեսած վերջարանը մեծ ողորկուածութեան...

Եւ թոյրն էլ փչրուած մուրազով, առանց «յաղթանակի» գերագոյն վայելքի, չլսած այն սրբազան երգերը, որոնք ստորուկ վաթմանների ու տանջուող ժողովուրդների վերիքը կը զուշակեն, միշտ ենթակայ հիասթափման, միշտ խորտակուած երազներով, և գիմացը՝ շանթաճարս մահեր, անակնկալ ու յանկարծակի, ինչպէս արկածները գիշերային...

Միթէ ա՞յդ է անտրդա՛ր Աստուածներ, հատուցումը նրանց որոնք սիրտ ունեցան թշուառները սիմկու, թափառեցին երկրից երկիր, քաղաքից քաղաք, տաք երկրներին տակ ծննդավայրի կարօտը լացին, զրկանքի, տանջանքի, նոյնիսկ ծաղրանքի և հայտնուածութեան կեթակայ, — սրպէսդի մարած հոգիների մէջ

կրակ վառեն, արդարութեան ճրագը պտտցեն կենդանի գերեզմանների մէջ, և ստրուկները կանչեն դէպի բարձր, դէպի վերելքի սանդուխները, կառուցուած մեծ վարպետների ուժեղ ձեռքերով...

Մահեր առանց վերջարանի, աշխատանք՝ առանց յաղթանակի—ահա գերագոյն վիշտը, աւելի կսկծարեւր քան լայնարեւրան վէրքերը վատթար հարուածներին...

Եւ երբ այս թարմ ու սգաւատ զաւգաղի առջեւ, աչքերս փակած, կը վերյիշեմ սուգի անցեալը և կէս ճամբին ընկած բոլոր ընկերներն ու զաղափարակիցները, անպատում սարսուռը կը տիրէ ինձ.

— Այսքան զոհեր...

— Եւ յաղթանակը չը կայ...

... Եւ յետեւից սգաւոր մայր, ծերունի՝ որպէս հայ վիշտը, սրբացած դաւակ, մանուկ որպէս մեր յոյսը և հայ դատար, նոյնքան երերուն, որքան անմուրաղ կեանքերը, այս տատաակոտ ճամբին...

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Հայ տառերի և տպագրութեան յարկականները ամէնէն առաջ Հայ ինքնորոշութեան, Հայ ազգային դիմագծի բերեղացման ամենամեծ հիմնաքարերն են:

Դա տօնն է հայ լեզուի և գրականութեան որ կը հանդիսանայ այսօր ազգայնութեան էն կարեւոր ազգակը, քանի որ մենք զուրկ ենք ազգային գոյութիւնը ապահովող միւս պայմաններէն, պետութենէ, պատմական հարուստ անցեալէ, հոտուար թիւէ մը, ինքնայատուկ բարքերէ:

ՍԻՄՈՆ ԶԱԽԱՐԵԱՆ

ԶՈՅԱԲԵՐԸ

Մին էր անոնցմէ, այն կամաւորներու պղտիկ խումբէն՝ որոնք օրին մէկը անհնարին երազ մը իրականացնելու համար առաջ նետուեցան:

Ահա մեծ Արուեստը, — առաջ նետուել ամէն բանի մէջ և ամէն տեղ: Ահա մեծ Պատիւը՝ ամէն վայր-կեան վտանգի դէմ, բանափն դէմ, կախաղանին դէմ քարկ և քարկ աներկիւղ: Եւ ահա մեծ Արիւթթիւնը՝ պարտասուծին ու վնասութեան դէմ, և ափսոս... Երբեմն նոյնիսկ քու ազգիդ կողմէ եկող հարուածներուն և առեւտրութիւններուն դէմ քարկ և քարկ ահա վհատ:

Եւ այս եղաւ քսան տարի շարունակ կեանքը այս երիտասարդներուն, այսօր ծերեր արդէն. այս եղաւ սխրալի դիւցազներգութիւնը և անհաւատալի վէպը՝ որ Հայկական Յեղափոխութիւն կը կոչուի:

*
*
*

Սիմոն Զաւարեան մին էր անոնցմէ. տատուածներու գերագոյնը՝ ճշմարտութիւնը պաշտեց միայն կրօնքներէն ազնուագոյնին կտալուած մնաց՝ Խճճատանքին. Եւրերուն ամէնէն գծախառն սենեցաւ՝ Ազգի սէրը:

Միշտ իր պարտականութիւնը կատարելու զրաշտը գտանք զինքը այնքան որ առեն չունեցաւ իր իրաւունքին վրայ մտածելու. Իրաւունքը ուրիշներուն էր. Պարտականութիւնը՝ իրենը. ահա բոլոր Զաւարեանը:

Եւ սուրբ համոզումով մը որուն առջեւ դժուար է չխոնարհիլ, անիկա ընչազուրկներուն կեանքովը ապրեցաւ, առանց արտունջի, զուարթութեամբ և այդպէս ալ մեռաւ: Մեր դարը հակադրութիւնները կը սիրէ կարծես. arrivismeի և ստորին դրամապաշտութեան

արտադրութիւնը զէմ յանկարծ Զաւարեան մը կը հանէ:

Տարօրինակ հակադրութիւն մը նաեւ որ այս մարմնապէս վախժմարդը մեծ Յեղափոխութեան պատկառանքն էր: Իր պարզութիւնը և համեստութիւնը ցոյցէ և աղմուկէ հեռու մնաց աշէն ստեն. աշխատիլ՝ այս եղաւ իր նշանաբանը, աշխատիլ մինչև վերջը, մինչև յետին րոպէն:

* * *

Վերջը վերջը այս զրկանքի կեանքը հիւժեր, մաշեցուցեր էր զինքը. արտաքուստ իր աշխոյժը կը պահէր տակաւին, բայց իր տառապանքը երեսին վրայ կը կարգացուէր: Բժիշկները հանգիստ պատուիրեցին իրեն. անիկա իր դործը շարունակեց. մօտաւոր աղէտի մը կանխապաշտ նշանները բաղմապատկուեցան. Զաւարեան իր աշխատութեանցը մէջ էր. օր մը սակայն, էն վերջերը ա՛յլ, պարտաւորեցաւ խոտաւորանիլ րարեկամի մը.

— Շատ տկար կը զգամ ինքզինքս:

Մահամերձ էր. բայց չզիջեցաւ անկողին մտնել ու նորէն աշխատութեան գացած պահուն ճիշդ Աշխատանքի տան առջեւ, որ այսպէս խորհրդանշելը եղաւ իր կեանքին, մեռաւ Հոռոմայեցի Կեսարին պէս, ոտքի՛ վրայ:

Գ. ԶՉՐԱՊ

19 Նոյեմբեր 1913

Մերինին նման հարիւր պոռալու և մէկ աշխատելու, հազար սպառնալու և ոչ մի անգամ չղարնելու անդ, լուրջ ազգերը հարիւր կ'աշխատին մէկ պարծենալու համար, կը պատրաստուին առանց սպառնալու և միանգամից հազար ու ժով կը դարնեն:

ՍԻՄՈՆ ԶԱՒԱՅՈՅՆ

ԶԱՐԹՈՒՑԻՉ ԺԱՄԱՅՈՅՑ

Ո՞վ, բռէ, Սիմոն, ո՞վ պիտի մեզի համար զարթեցուցի ժամացոյցի դեր կատարէ:

Դուռն չկաս ալիւս: Թմրինք ուրեմն, ի՞նչ է ըսածք:

Ո՞վ պիտի յամառ կայունութեամբ ամէն օր մեր ականջին նոյն բանը պղպղայ մեղուի մը պէս, կամ աւելի ստույգ է ըսել — մարդկային կենդանի խիղճի մը պէս:

Դուռն մեր զարթեցուցիչ ժամացոյցը, դուռն մեր մարմնացած խիղճը, — ո՛ւր թողուցիր մեղու հեռացար: Չէիր սիրեր շոռայութիւն. քեզ պիտի թաղենք առանց բաղմաթիւ պատկանելու:

Պարզ մահարձան մը, նման քու ջինջ ու պարզաեք հոգիիդ, պիտի զարգարէ քու գերեզմանը:

Այդ ո՛ր հոգն է որ պիտի յամարձակի ճնշել, ծանւրանալ քու վրայ. որո՞ւ էս գէշ լիւթն լրեր, որո՞ւ է էս կամեցեր...

Անա չիրմը — մինը ծաղաց ի ծաղս աշխարհի ցրուած քոյալայիլ չիրմներէն — Վառչէն, Էրզրումէն, Վանայ լեռներէն... Ան պարզ է և վեհ իր պարզութիւնով: Ու վրան գրուած:

«Անցորդ, կեցիր պահ մը, ծնրադրէ. հոս թաղւած է ՄԱՐԴ մը.»

Պատմէ, հա՛յ անցորդ, քու յետորդներուդ այդ ՄԱՐԴՈՒ մասին: Տուր անոր կրակէն հայ մանուկներուն, թող պահեն իրենց կուրծքերուն տակ, աստուածային այդ կրակը:

Գնա՛, ընկե՛ր, թող Հայութեան սէրը քեզ ծառայէ իր անցադիր քու յաւիտենական ճամբորդութեանդ մէջ:

Դուռն կատարեցիր քու պարտականութիւնդ, Սիմոն ջան: Մնացածը ունայնութիւն է:

Արցունքներ քեզի պսակ, այդ է ունեցածս:

Գ. ԽԱՍՈՒՅ

ԵՐԿՐԻ ՍԷՐ

Գարունն էր՝ զրեց ինձ թէ «գնում եմ Երկիր», և աշունն էր երբ զրեց թէ «Երկրից եկայ և հիւանդ եմ»:

Ի՞նչ կար այդ երկրում ուր հինգ դար արիւն և արցունք է հոսում: Ի՞նչ կար այդ մութ գոմերում, այդ մրոտ խրճիթներում, այդ կոթած հիւղերում, այդ գիւղացիների մօտ սրտնք ժպտիլ չեն գիտեր, այդ երկրնքի տակ միշտ մռայլ: Ի՞նչն էր քաշում այդ մարդին գէպի այդ Երկիրը: Այդ միայն իր գաղտնիքն էր. և մենք միայն հետեւեցանք նրան՝ զգալով հեւիհեւ:

Նա սիրեց մայր երկրի հողը, և նրանից բարձրացող քրտինքը, զսրտչխաղող մայր երկրի քրտինքը. և մայր երկրի քրտինքին հետ միասին սիրեց քրտինքը գիւղացուն, աշխատատեղին և նրանց սրտնք կը տքնին և չեն կշտանար երբեք. քաղցը զգաց այն մարդկանց սրտնք իրենց հոգեկու, խոշտանգուած թիկունքներին կը կրեն մարդկութեան այն մասը որ չի վաստկիր բայց կուշտ է: Լացեց երկրից կրկիր, հորիզոնից՝ հորիզոն, լացեց նրանց համար սրտնք աշխատանքի բեռի տակ հիւծուած, կը հեծեծան քաղցից. մայր բնութիւնը սիրեց, իր ծառ ծաղկով, իր հով ու գոլով, սիրեց և լուծւեց, նոյնացաւ նրա մեծ էութեանը:

Եւ տեսնելով այն աշխարհը որ մեր հայրենի աշխարհն է, ամենից աւելի արցունքով ցողուած երկիրը, — ամենից աւելի այդ երկիրը սիրեց՝ նրա հետ միաժամանակ սիրելով ողջ տիեզերքը:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԽՕՍԻՐԸ միացած պիտի լինի ԳՈՐԾԻՆ: Հաւառակ պարագային խօսքը համարելու է վնասակար, երեխաներին վայել ինքնախաբէական խաղ միայն:

Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆ

ՊԱՆԸ

Պանը մեռաւ: — ողբացէ՛ք Պանը:

Անոր հողին կազմուած Լօսիի կանանչագեղ բարձունքներուն վրայ՝ օր մը ձգնաւորի երեւոյթով իջաւ վար. լսեց ողբի աղաղակը մայրենի Երկրին, ու առաւ հօտը ծովացած արեան: Ծովացաւ անոր հողին, փոթորկեցաւ այդ իր փոքրիկ մարմինին մէջ: Ու գնաց, գնաց դժուարագոյն արահետներէ իր սիրած Երկիրը, իր սիրած յեղափոխական գործին գլուխը...

Ընկե՛ր ճան, այլ եւս կը տեսնէինք քեզ բոլոր տառապողներուն, խոնարհներուն հետ: Դուն Պանն եղար մեր հայրենիքին. արիւնադանգ հողին հակայաւ կան տրոփիւնին մէջ տրոփեց քու սիրտդ. գուն անոր ախօսները խէշալիդ կայծերովը սերմանեցիր: Դուն հայ մշակներուն Մշակը, անոնց սորվեցողիքը՝ հրաշքները խոփին, գաղտնիքը սերմնացանին, և անոնց քրտինքով քրտնեցար, և միշտ ու միշտ տառապեցար ու գործեցիր անոնց գերմարդկային ջանքերուն արդիւնքին կողովուածը տեսնելով: Ու նաեւ ճակատդ խոնարհեցիր դեռ միւս խոնարհներուն վրայ, հայրենիքին յոյսի ու հացի քաղցով գալարուող մանուկներուն սիրտին վրայ, տալով ի՞նչ որ ունէիր, տալով մանաւանդ Խաչալիդ բողը՝ որ խրճիթէ խրճիթ, թոնիթ թոնի կանգնեց բոլորը, բորբոքեց գերմարդկային յոյսերուն, և կարելի յաղթանակին հրդեհովը:

Գնացի՛ր, գնացի՛ր, և օր մըն ալ երբ ամէն ինչ տուած էիր, երբ շունչդ, և քու զոդարիկ մարմնիդ արիւնը սփռած էիր կղրայրներուդ երակներուն մէջ՝ յանկարծ զգացիր որ սրտիդ մէջ քեզի համար ոչինչ մնացեր է, ու ընկա՛ր Աշխատանքին չեմին վրայ: Ո՛րչափ բարի էիր. գոնէ մեզի միեթարութիւնը տուիր

քու յազարկաւորութիւնդ տեսնելու, միւսները, ա-
նոնք՝ որ ընկան անձանօթ հովիտներու և ձորերու մէջ,
անոնք այդ ալ չհետնեցին մեղի: Բարձրաբերձ լեռնե-
րու փէշին տակ կծկուած մանիշակին պէս խոնարհ ե-
ղար դուն՝ որուն բոյրը սակայն կը յաղթահարէ միւս
բոյր բոյրերը: Դուն տեսար արդեօք, ընկե՛ր ճան,
թէ քու մարմինդ ի՞նչ բազմութեամբ բերինք հոս,
մեռելներու սոսանը անցընելով անցեալ բռնութեան
ա՛յն պողոտայէն որուն սալաշատակները յարգելու և
պղնձակուս միջնորդար քանդելու համար օր մը խո-
րունկ հաւատքով աշխատեցար: Աշխատանքդ պսակ-
ւեցաւ, այո՛, բայց աւա՛ղ քու դադաղով: Որչափներ
պիտի նախանձին քու թաղւե՛իդ. ո՛չ, ոսկիով ախու-
հեաւե պիտի չգնուի փառքը. և ոչ ալ պատանքներուն
լաւագոյնը. — Աշխատանքը, և խեղալին համար եղած
անձնագոհումը միայն զինն են անոնց:

Եւ այժմ, ընկե՛ր ջան, պիտի երթայ քու մար-
մինդ դեռ անդին՝ ծովերէ, անդին՝ լեռներէ, մինչեւ
հոն, քու սորացեալ անակդ՝ որուն քաղցրութիւնը
չուզեցիր վայելի՛լ՝ քաղցրութեանն համար աւելի թըշ-
ւառ, աւելի բազմութիւ անակներու: Հոն, ափսո՛ս,
կը սպասեն մայր մը ձերունի, մոռուկ մը և հարս մը՝
ճրագը ձեռքին մէջ. պիտի հասնի դադաղդ հոն, այդ
սորացեալ չեմին վրայ. և ի՛նչպէս չընէ ձերունի կինը,
ի՛նչպէս չընէ — «Ա՛խ, հարս, ճրագդ մարէ՛»...

Եւ տանդ ճրագը մարեցա՛ւ... Բայց ո՛չ, Հայք
միայն թաղել չի՛ գիտեր, գիտէ՛ նաեւ ծնանիլ: Պիտի
զան քու յաջորդներդ, ձեռք պիտի առնեն կէս մնացած
գործդ, քու աճիւններդ սրբութեան պէս պիտի ցրուին
մայրենի երկրին ամէն կողմը, ամէն խորճիմներու մէջ,
բոբոքելու համար նոր հաւատք, նոր վերածնունդ,
պիտի առնեն մուրճը քու առաքինութեանդ, կերտելու
համար արձանը խեղալիդ, եւ քու ողիդ պիտի տաքցնէ

այդ մարմարը, շունչ ներարկէ անոր սպիտակ սրտին
մէջ, և այդ արդէն քու պարզասէր, անկաշառ հողիդ
տրուած լաւագոյն փառքը պիտի բլլայ:

Բուռ մը հող կը նետեմ Սեւ Հովերէն վստասկեալ
ոսկորներուդ վրայ. հանգիստ անոնց: Քիչե՛ր թողած
են այդպիսի լուսաւոր սակորներ:

ԴԱՆԻԷԼ ՎՍՐՈՒՎԱՆ

ՄՈՌՆԱԼՈՒ ԿԷ, թէ այն տարակարծութիւն-
ները որ կան ժողովրդի ու կուսակցութիւնների,
տարրեր կուսակցութիւնների և կուսակցական
զանազան խաւերի կամ անհատների միջեւ, —
զանազան արտայայտութիւններն են մարդկային
ազատ և յառաջադիմող մտքի: Այդ կարծիքնե-
րէն եւ ո՛չ մին կարող է բացարձակ և մշտական
ճշմարտութեան յաւակնութիւնն ունենալ: Փո-
խադարձ հասկումներ և մտքի կատարեալ ազատ
արտայայտութեան միայն կարող է ծնիլ իսկական
ճշմարտութիւնը. անոր վրայ միայն կարող է
հաստատուել մարդկային յառաջդիմութիւնը:

Քաղաքակիրթ հասարակութիւնները վաղուց
ըմբռնած են այս մտքի ճշմարտութիւնը, և կու-
սակցական պայքարը եւրոպացիների մէջ ունի
մերինն ճարքեր դոյն: Ընկերավարականներն ու
գրամատէրները լինելով հակառակորդ՝ չեն մոռ-
նար, որ աւատականութեան ու բռնակալութեան
գէժ՝ անոնք մէկ են եւ դաշնակից, որ արաքին
թշնամու գէժ՝ աշխատաւորը, բուրժուան, ագնը-
ւականն և կղերականը գործելու են ձեռք ձեռքի
աւամբ: Իսկ կենսական բարիքների առատութեան,
գեղարւեստի և գիտութեան նւաճումների գերա-
զոյն հարցերի մէջ — չա՛հակից, զա՛նակից և եւր-
ոպայներ են մարդկային ցեղի բոլոր անդամները:

Ս. ՉԱԽԱՐԵԱՆ

1045 = 2009

Ա Ռ Ա Ք Ե Ա Լ Ը

Կ'բառերի թէ ուժեղ ու բարձր քաղաքակրթութեան մէջ թոյլերը դատապարտուած են վաղ թէ ուշ ձուլուելու: Չեմ գիտեր թէ աղբայրն հաւաքականութիւնը, ընկերային այս երեւոյթը դեռ ինչ բարեշնչումներէ ու ձեւերէ պիտի անցնի, բայց ինծի կը թուի թէ որչափ ժամանակ որ մարդկութեան մէջ իր գոյութիւնը պիտի պահէ աղբայրն-հաւաքական անհատականութիւնը, իր երկրին, իր բնագաւառին մէջ ապրող ո՛չ մէկ ազգ, երբե՛ք չի՛ լուծուիր՝ իրեն արտապետող ո՛ր և է բարձր կուլտուրա ունեցող եկեւոր ազգի մէջ:

Այս եղբակացութեան համար բազմաթիւ փաստեր ու օրինակներ կարելի է առաջ բերել: Հազիւ 200 հազարի հասնող Օսերն անգամ Կովկասի մէջ գիր ու գրականութիւն, աղբայրն ինքնագոյութիւն են ստեղծեր: Այլապէս չի բացատրուիր Ռուսաստանի մէջ կրթութեւ պոլկասեան հայ երիտասարդութեան կրած յեղաշրջումը՝ Հայրենիք, Կովկաս վերագաւառուէ, կեանքի մէջ մտնելէ յետոյ:

Ասոնցմէ մէկն էր Սիմոնը:

Դժուար, չափազանց դժուար է Զաւարեանը նկարագրել ու ներկայացնել: Այնքա՛ն բարդ է անոր էութիւնը իր արտակարգ պարզութեամբն հանդերձ:

Իր պարզ, մանուկի չափ անմեղ ու միամիտ գծերուն հետ՝ ունէր իր հոգեկան բարդութիւնները: Անսասման հաւատք ունէր բարիին եւ գաղտնիարի յաղթանակին:

Իսկ մասնաւորաբար Հայերու վերաբերմամբ այն համոզումն ունէր թէ, անխտիր դատակարգի, ամենապահպանողական, ամենայնատեղէմ Հայն անգամ ըն-

դունակ է ազգին ցաւը զգալու և այդ ցաւով տանջուելու:

Ամէնէն չափ հակուժ ունէր գէպի զիւղն ու զըսրոցը: Ուր որ երթար՝ զիւղի ուսումնասիրութեան հետ իր հոգածութեան զլիաւոր առարկան կը դարձնէր աշակերտութիւնն ու ուսանողութիւնը: Եւ վարադի հոտառութեամբ կը գտնէր յուսալիցը:

Չափազանցութիւն չպիտի ըլլայ երբ ըսենք թէ հայկական վերածնունդը ապահովուած է ամենայնախն խաւերուն ու անկիւններուն մէջ՝ իր ճիւղն ու ծիլը արձակած այս հսկայ կազմակերպութեամբ: Կարելի չէ ըսել թէ ո՛վ ստեղծեց, բայց վճռապէս կարելի է ըսել թէ որոնք կազմակերպեցին ու առաջնորդեցին զայն, և ասոնցմէ առաջին չարքէն կաւ Սիմոնը, սուրբ Զաւարեանը, ինչպէս ըսած են իր զիւղացիք:

Սիմոնը չափ կը զրազէր մանրամասնութիւններով, բայց անոր անդիմադրելի ուժն էր իր չարքաչ, զոհաբերող կեանքը, իտէպլը զործնականացնող իր նկարագիրը որ առաքեալներու ամենամեծ ուժն է կղեր:

Այդ ուժը անցած, ներգործած է միզմէ շատերուն վրայ և պիտի չարունակէ ներգործել սերունդներու վրայ, ինչ որ անմահութիւնը ինքն է արդէն:

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

Հայ գրի ու տպագրութեան տօները յարգողները գէթ տարրական քաղաքավարութիւնը պիտի ունենան ամէնէն առաջ իրենց ընտանիքի մէջ, իրենց հայրենակիցներուն հետ հայերէն խօսիլ, իրենց դաւակներուն հայկական կրթութիւն տալ:

ՍԻՄՈՆ ԶԱՎԱՐԵԱՆ

Տ Ի Պ Ա Ր Մ Ա Ր Դ Ե

Աշխատանքի ձամբուն վրայ, դասախոսություններ մը դարձին ու հեւ հեւ ժողովի մը դասած ատեն, Թաքսիմ, Աշխատանքի Տան դրան առջև, ինկաւ Սիմոն Զաւարեան:

Մանը յանկարծ, հո՛ն, փողոցին մէջ, զինքը կեցուց և թերեւս փախաւ անոր ականջն ի վար:

— Ո՞ւր կ'երթաս, ի՞նչ կ'ընես, որո՞ւ համար կը յոգնիս, կը տուայտիս, ի՞նչ նպատակի ետեւէ վազն ի վազ կ'երթաս այսպէս չնչասպաս: Ահա՛ քսանընիւզ տարի է որ անդադրում կը թափառիս թաղէ թաղ, քաղաքէ քաղաք, երկիրէ երկիր, կը գրես, կը գործես, կը խօսիս ու տակաւին չհասկցա՞ր ճիշդին ընդունահանութիւնը, խեղձիկն կեղծիքը, ամենայնի դատարկութիւնը... մեղք ես, ա՛լ եկուր որ քեզ հանգչեցնեմ անշարժութեան, անկգայութեան խաղաղ երանութեանը մէջ:

Եւ Զաւարեան որ համակ կեանք, չարժում եւ զգացում էր, խարուեցաւ այդ փորձիչ, ողորձիչ ձայնէն ու ինկաւ գետին, ա՛լ գլուխը վար չառնելու համար:

Առաջին անգամ զինքը ճանչցած էի, 12-13 տարի առաջ, Եւրոպա, յետոյ Եգիպտոս, յետոյ ալ Պոլիս: Եւ ամէն անգամ որ առիթ կ'ունենայի հետը խօսելու կամ իր քաղաքային կեանքներուն ունեւորելու, վերադոյն մարդու մը տպաւորութիւնը կը գործէր վրաս, լաւագոյն է ըսել վերագոյն հոգիի մը, սրովհետեւ ֆիզիքական, մարմնեղէն մարդը չա՛տ պղտիկ էր Զաւարեանի մէջ, և երբ խօսէր իր սիրական խեղձիկներուն վրայ, ներշնչուածի, տեսանողի իր սլարդ ու գերազանցիկ պերճախօսութեամբը, այն ատեն մարմնեղէն

Զաւարեանը գրեթէ աննշմարելի կը դառնար ու կը տեսնէիր միայն հոգին ու կը լսէիր միայն ձայնը:

Այդ ձայնը, քսանընիւզ տարի շարունակ, բարբառեցաւ ցիր ու ցան Հայութեան, միշտ անկեղծ, միշտ անվերապահ ու միշտ հաւատքով, բարձր ու գեղեցիկ գաղափարներ տարածելու համար՝ առանց փառքի, առանց շահու ակնկալութեան:

Ու հիմա որ այդ ձայնը կը լսէ չնչասպաս, ամբողջ Հայութիւնն է որ կ'արտասուէ, որովհետեւ Զաւարեան Դաշնակցականէ աւելի՛ Հայ մըն էր և Հայէ մը աւելի Մարդ մը, մին այն Տիպար-Մարդերէն որ ընտելութիւնը երբեմն կը ստեղծէ, իրրեւ օրինակ ծառայելու համար մեղի և որոնցմէ, ափսո՛ս, չենք կրնար օգտուիլ յաճախ:

Յարգա՛նք իր պանծալի յիշատակին, յարգա՛նք իր մարքուր և անապակ Հոգիին:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Մենք, Հայերս, — իրրեւ խօսելու, ճանաչելու, և օգի մէջ միայն գլխակ կառուցանելու վարժ, — քսան տարի շարունակ հայհոյեցինք, կամ նիզակներ ճօճեցրինք, կամ «կեցցէ՛ներ հնչեցրինք, իսկ լուրջ ոյժ կազմելու ոչ մի աշխատանք չթափեցինք:

Արգելենք մեր առաջ է. — բողոքի անվերջ թագրիրներ, սիրալիր «խոստումներ» աջէն ու ձախէն, նոյն հին թշնամական վատնաւոր յարաբերութիւնները մեր դարաւոր դրացիներու հետ... նոյն կորստարեր կացութիւնը՝ որի մէջ կը դառնէինք տոսնեակ տարիներ առաջ...

ՍԻՄՈՆ ԶԱՎԱՐԵԱՆ

ԻՏԵԱԼԻ ՄԱՐԴԵ

Ազգերը պէտք ունին մարդոց որ յաւիտենական ակրոսներու աւանդապահը ըլլան, ինչպէս մարգարէներ, որպէսզի մարդկային ընկերութիւնը չկորսնցնէ իր կոչումը և ճակատագրին աստղը: Յեղափոխական շարքերու մէջ, մասնաւորապէս, անհրաժեշտ է անոնց գոյութիւնը՝ հաւատքի և բարոյական գիտակցութեան ջանք միշտ վառ պահելու համար:

Սիմոն Զաւարեան ճշմարտապէս խեղճական մարդը եղած է իր կեանքին մէջ, և կրցած է միշտ բարձր բռնել անոր դրօշակը, նոյնիսկ յուսախաբութեան րոպէներուն: Ան կրցած է իր աննկուն հաւատքին շուրջը բոլորել ընկերները և քուրմի մը պէս անոնց հոգիին մէջ անշէջ պահել ըմբոստ, այլ սրբազան հուրը:

Աստապահանջ էր, բայց կը զգայիր որ մաքուր ու անհրաժեշտ գիտակցութիւնն էր որ կը խօսէր անոր մէջ, աւանց որու հասարակութիւն մը պիտի վատասերէր: Անոր ձայնը, խզճի ձայնի պէս, ազգեցիկ էր. ատոր համար է որ անոր անակնկալ և ցաւազին մահը բարոյական մեծ հարուած մը կարելի է համարել:

Զաւարեան անհունօրէն և մասնաւոր զգացումով մը կը սիրէր ժողովուրդը, որուն նուիրարեւրած էր իր կեանքը: «Ամէն բան ժողովուրդին համար եւ ամէն բան ժողովուրդով», այսպէս կարելի է բնորոշել անոր ոսկեղէն նշանաբանը:

Յոյցի և բեմի մարդը չեղաւ ան և ոչ ալ ուղեց բաղեական խանդավառումներ արծարծել: Կը սիրէր ժողովուրդին տալ օգտաւէտ և զրական թեւադրութիւններ, կեանքի կուռն մէջ յաղթութիւններ քաղելու համար: Աննշան, բայց ժրջան մեղու մը՝ որ ծագիկներու քաղցրութիւնը ծծելով մեղր կու տայ հայ զիւղացին, կը գիւթէր զինքը:

Դաւանանքով ժողովրդապաշտ մը, անոր աշխատող ու զիտակից ուժին մէջ կը կեդրոնացնէր իր խեղճային իրականացումը, և համեմատօրէն իր անձը կը պահէր այդ ժողովուրդի շուքին մէջ:

Ընկերային իր բարձր խեղճը չէր արգիլեր զինքը կեանքի իրականութիւնը գնահատել: Խեղճի նժոյգին վրայ հեծած խօլ արշաւող մը չեղաւ ան, ոչ ալ կուրօրէն անձանթին մէջ գլխիվայր նետուող մը: Հայ կեանքին հետ միշտ չփուշով ու ապրելով, պարզ ինական փախթիւն վրայ շարքաշօրէն երազելով, անոր միտքը աւելի չըջանայեաց եղաւ, աւելի խորացաւ զգացումներով ու զրական տրամաբանութիւնով:

Իրականութիւնը և լսեալը՝ իր երկու թեւերը եղան, որով միշտ համերաշխ մնաց կեանքին հետ. և չէ՞ որ առայց այդ երկուստեան ըմբոստմաներուն՝ ազգ մը միշտ ենթակայ է անկումներու և դառն յուսախաբութեանց: Մէկով միշտ կեանքին չփուսմը կ'ունենանք, միւսով մեր աչքերը հեռաչնչող աստղին կը յառնենք:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ամբոխի վրայ աւելի ազգեցութիւն կ'ունենայ աւելի համարձակը: Ես Բօկլի, նոյնիսկ սօցիալիստների հետ համամիտ չեմ, թէ ամբոխն է ազգում անհատի վրայ: Ընդհակառակն, անհատները, հերոսներն են տանում ամբոխին հոգեբանական տեսակէտից: Կարայ, Միխայիլովիկն կարծես աւելի արգարացի են:

ՍԻՄՈՆ ԶԱՎԱՐԵԱՆ

ՆԿԱՐԱԳՐԻ ՄԱՐԴԸ

Համատարած այն սուգին մէջ, ուր ամբողջ ժողովուրդ մը, Բագուէն մինչեւ Յրէզնո, Գանձրէէն մինչեւ Պետերբուրգ կ'ոգրայ այսօր կորուսած հոյակապ այն Հայուն — միևնույն արական միակ զիծ մը կը գտնեն՝ ևս, անմխիթար այդ սուգին մէջ:

Թագելու վարժ աղջ մը, կը սորվինք տակաւ՝ գէթ իրենց մահէն ետք գնահատելու մեր մեծ դասակները: Ասիական անշարժ զանգուած մը՝ կը բարձրանանք տակաւ երախտագիտութեան բարդ ու նորոգ զգացումին, յատկանիշը առաջդիմող ու կենսունակ մարդիկ մը:

Արցունքները տակաւին չցամքած՝ առաջին խօսքը որ լուսեցաւ հեկեկանքներուն յաջորդող, — սա էր. «Յաւերժացնենք Զաւարեանի յիշատակը»:

* * *

Հայ նկարագրի նորակազմ ու տակաւին հազուադէպ այն ախպին կը պատկանէր ան, որոնք չեն դիմանիր երբեք ո՛րեւէ *compromis*ի մամանային հետ. որոնք աշխատանքի փոխարինում կամ գնահատում կը պահանջեն, այլ ո՛չ նպաստ կամ կարեկցութիւն. որոնք իրենց աշխատանքի մարդը կ'ուզեն և կ'որոշեն մնալ, ճակատին հարաւ ու անրիծ:

Անոնցմէ էր Զաւարեան:

Եւ այն մարդը, որուն նման ո՛չ ոք ճանչցաւ ու սիրեց հայ գիւղացին և անոր պէտքերը, որ իր ուսումնասիրութիւններով նոր ճամբայ մը կրնար բանալ մեր ժողովուրդին առջեւ՝ անոր զոյցութեան պայքարին համար Փոքր Ասիայ մէջ — այսօր գերեզման կ'իջնայ իր աշխատանքը շաւարած ու կիսատ:

Արովհետեւ, Զաւարեան ամէն բան տուաւ ինչ որ ունէր՝ իր կեանքը ամբողջ, բայց սխիւ չուզեց որբիչէն, ո՛չ մէկուն երկնցուց իր ձեռքը...

Ա. ՎՈՍՏՆԻՆ

„ԱՅԽԱՐՅԻԿ ՍՈՒՐԲԸ“

Մաքրագոյնը մաքուրներէն: „Այխարճիկ Սուրբը“ ինչպէս կ'ըսէին տմանք կատակով, որոշ կողմերով անաբայութիւն հակադրակներն էր Քրիստափորի: Զիջերու խուրձ մը, որ մշտապէս կ'ալեկոծէր ու կը բոցավառէր: Փոքրահասակ, վախ ու ջղուտ, սիրուն, Աստուծոյն գլուխ մը, նուրբ զէմքով, թուխ վառվառն աչքերով: Ըմբոսա, հպարտ, գերազանցապէս ուրոյն, անկախ նկարագիր մը: Երրորդութեան մէջ ամէնէն գիտունն էր և զուցէ ամէնէն հարցասէրը: Երեքին մէջ ամէնէն աւելի թափառեր էր, չփեկր ժողովրդային զանգուածներուն հետ, — և գլուխը լեցուն էր այլադան գիտելիքներու, տեսութիւններու պաշարով:

„Այխարճիկ Սուրբը... Ոչինչ այնքան ճշտօրէն չի յատկանշեր զաղափարի այդ նահապետը, ինչպէս այդ զոյգ բառերը: Այխարճիկ սուրբ՝ որ նահապետուեցաւ ո՛չ կրօնի սուրբերուն պէս, յանուն սին պաշտամունքներու և ոչ ամուլ քրիստոնէական խոնարհութեամբ, վիզը ծած բախտի դաժան հարուածներուն տակ, այլ ընկաւ վեհագոյն իտէալի համար, անդուլ պայքարի ճամբուն, որպէս պարտաճանաչ զինուոր իր բարձր ներկայան գիրքին մէջ:

Զինուոր-Յեղափոխութեան, Զինուոր-Նաե բարոյական անաղարտ մաքրութեան:

Լինելով հանդերձ ուժեղ, չեղաւած անհատականութիւն իր ինքնատիպ մտակազմով, խառնուածքով ու գիտական պաշարով, Զաւարեան ևս առաւել սիրւած էր ու յարգուած էր իր բարոյական առաքինութիւններով: Ժողովուրդը իրեն մօտեցնող գործիչներուն մէջ ամէնէն առաջ այդ բարոյական արժեքներն է որ կը փնտռէ, և եթէ անոնք չկան, եթէ չկայ մաքրութիւն

չխաղաղութիւն, անձնաւիրութիւն, ոչ մի խելք, խմացականութիւն չէ կարող չափիլ ժողովրդեան սիրտը: Կը չափ գուցէ ժամանակաւորապէս—ոչ երբեք յարատեւօրէն: Մարդ-անհատը այնքան աւելի արժէք կը ստանայ իր չըջապատի աչքին, այնքան աւելի կը չափի համակրանք ու արժէք, որքան աւելի կը չէտուէն անոր մէջ բարոյական, քաղաքացիական առաքինութիւնները: Առանց ստոնց՝ չկայ խի՛ ճշմարիտ մտաւորական մը:

Դիւրին բան չէ մարդ լինել մեր հայկական միջավայրում: «Աշխարհիկ Սուրբ»ը—նպատաւորութեամբ, անշուշտ, իր առողջ, բնատուր հակումներէն—ինքն էր մշակեր իր բարոյական անձնաւորութիւնը, ինքն էր ձուլեր իր քաղաքացիական պատկերը, և մէկն էր այն սակաւաթիւ ընտրեալներէն, որոնք կրնան ըսել հպարտութեամբ,— «Homo sum, ես մարդ եմ»...

Եւ վա՛յ անոր, որ կը փորձէր սուեր ձգել այդ անրիժ, մարդկայնատիպ պատկերին վրայ . . . Վախ՛ մարմինը կը ծառանար անիրաւ հակառակորդին դէմ՝ անեղ և անողոր:

Դաշնակցութեան երկրորդ մեծ առաջնորդը յար և միշտ կը քարոզէր շարքերուն ծայրայեղ խնայողութիւն կուսակցական գրամներու մասին: Եւ իր անձնական ընթացքով օրինակ կու տար ընկերներուն: Այնքան կը քարոզէր խնայողութիւն, որ ընկերներէն ոմանք մանիաֆ կ'անուանէին զինքը: Խնայողութիւնը կուսակցական գրամներուն վերաբերմամբ անոր աչքին հոմանիշ էր աղնութեան ու ջինջ դադափարականութեան:

Ան ֆիզիքական զարշանք ունէր գէպի բոլոր փառամոլները, ցուցամոլները, «աթոռամոլները»: Ինքը համեմատութեան ու խոնարհութեան կատարելատիպ մըն էր և կ'ատէր կառիւթիսցեք մինչեւ հոգու խորքը: Եւ կ'ուզէր, առանց յաւակնութեան, մարդիկ իր կուսակցական շարքերը նոյն համեմատութեան ու անշահա-

խնդիր անձնաւորութեան մէջ, առանց որոնց յեղափոխական սուրբ գործը չէր կարող քալիլ, դադափարական կազմակերպութիւնը չէր կարող յարատեւել:

Խոնարհ, համեստ, զերծ գոհնիկ ու մեծամոլ ժէսթերէ, — և սակայն, փառքի, աղնիւ փառքի մտահոգութիւնը միանգամայն խորթ, օտար չէր մեր ընկերոջ: Նա Ռոստոմ մը չէր, լսիկ-մնջիկ, կորած, քաշուած լոյն հրապարակէն դէպի խաւար անկիւնները: Զաւարեանի խառնուածքը ըմբոստ էր այդ ձևի համեմատութեան դէմ: Նա կը ձգտէր գէպի զործի լոյնարձակ հրապարակը, գէպի առաջին շարքերը, նա կը ձգտէր . . . գէպի լեռը: Պատնէչներու, մարտական բարբիկատներու դադաթներն էին, որ կը հրապարէին զինքը և նա կը մղէր տարերայնօրէն գէպի հոն, իր մտաւոր և հոգեկան ուժերու հպարտ գիտակցութեամբ, երբեք չտարւելով մանր, սնամէջ փառասիրութիւններով, այլ տարւած մէկ տիրական բաղձանքով - փութացնէ՛լ հայ դատի յաղթանակը, գո՛րծ կատարել ըստ կարելւոյն արագ ու բեղուն և առաջնորդել անօգնական զանգւածները գէպի խէտլը:

Գերազանցապէս անհասապատէս խառնուածք մ'ունէր, բառիս, սակայն, արեւմտեան խմատով, ոչ հայկական: Որքան ալ կը սիրէր ժողովուրդը, որքան սրտով նուիրուած լինէր զանգուածներու դատին, իր ջերմ ու խորունկ համակրանքը գիտակից անհասկնելու կողմն էր, խիղախ, ձեռներէց, վճռական, արի փոքրամասնութեան կողմը: Զաւարեանի ըմբռնումով այդ անհատներն են որ կը նիւթեն համաշխարհային պատմութիւնը, քարչելով իրենց ետեւէն կողմիտ, յետամնաց, ստէպ անգիտակից, զանգուածը: Կը մերժէր հետեւաբար, Մարքսեան տեսութիւնը, որ գերակշռող տեղ կու տայ զանգուածներուն և երկրորդական, երրորդա-

կան դեր միայն կը յատկացնէ անհատներուն (զեկա-
վարներուն, հերոսներուն):

Նա բնազդային հակակրանք ունէր դէպի այն բո-
լոր հռետորները, որոնք վայրկեանական յաջողութեան
համար կու գան ուսցնելու իրողութիւնները, վարա-
զուրելու կացութեան ստուերները և չափնելու իրենց
յարանը մեծաշունչ յայտարարութիւններով ու գու-
շակութիւններով:

Այդ անվախ մարդը մէկ վախ ունէր միայն-կեղ-
ծել իրականութիւնը, արատաւորել ճշմարտութիւնը:
Եւ ճշմարտութեան նշանարանը կը հետապնդէր զինքը
իր ամբողջ երկարամեայ քարոզչութեան ընթացքին:
Ոչ մէկ կեղծիք, ոչինչ չինծու, անհարապատ, ոչինչ գե-
րասանկաւան:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան բարոյախօսն էր նա ևւ
գետախաղը միանգամայն. — չիկար մի հատիկ ընկե-
րական ժողով, որ նա չխարանէր բարոյական սայթա-
քումները և հնուրէր յաւիտենական պատգամները
ուղղամտութեան, աղնութեան, զազափարային կար-
գապահութեան... հայկական շարժումը անոր աչքին
գերազանցապէս կրթիչ աղբակ մըն էր՝ ոչ միայն հայ
գետը հետապնդելու, այլ և հայ ազգը գետախարակե-
լու, անոր բարոյական մակարդակը բարձրացնելու:

Մ. ՎԱՐԱՆԻՅԱՆ

ՄԵՐ ազէտ և վատասերած կեանքին մէջ
ազաւաղել է և քաղաքական կուռ չիտակու-
թեան սկզբունքը: Ինչպէս վայրենիները, կամ
միջնադարեան «սապկա»ները քաղաքական կուռ
մէջ գործ կը դնէին թոյն, դաշոյն, նենդ խա-
րէութիւն, մեկ մօտ եւս սակաւ չին եղած սպա-
նութիւնները անհատական, թայֆայական հաշիւ-
ներէ զրդուած և քողարկուած բարձր քաղաքա-
կան նպատակներով:

Ս. ԶԱԻԱՐԵԱՆ

Ս Տ Ո Յ Ի Կ Ո Գ Ի Ն

Սիմոն Զաւարեանի մէջ ամէն բանէ աւելի զիս
ապշնջեցած է միշտ այն ծայրայեղ, մեր ժամանակին
օտար սոցիալեան ոգին, որ, ըստ իս, կը ներկայացնէր
անոր ամբողջ մտածողութեան ու կեանքի գերիշխող
զիծը:

Կ'ուղէի հաւատալ որ հանգուցեալին հոյակապ և
ինքնատիպ գէմքին հետ միասին հայ ժողովուրդը և
մանաւանդ հայ մտաւորականութիւնը կարենար միշտ
կենդանի պահել իր մէջ անոր սոցիալ ոգին — լուս մար-
տիրոտութեան ու անտեսանելի հերոսութեան ոգին:
Որովհետեւ, եթէ հերոս է ա՛ն որ կարող է մէկ անգա-
մէն, ոգևորութեան գերագոյն պոթկումի մը տակ՝
գոհել իր կեանքը, ոչ նուազ հերոս է ա՛յն՝ որ օրը օրին,
տարիներ, տասնեակ տարիներ շարունակ, մաս առ մաս
գմայլիկի տոկունութեամբ և անընկճելի զազափարա-
կանութեամբ, ընդունակ է հրաժարիլ իր անձնական
կեանքէն, կոչումէն և երջանկութենէն՝ բարձր նպա-
տակի մը համար:

Որքան ալ աչառու և սուսմէքթիւլ ըլլայ մեր
վերաբերումը դէպի Սիմոն Զաւարեանի գործն ու անձ-
նաւորութիւնը, մէկ բան այժմ արդէն կը թուի ունէ
կասկածէ վեր — ա՛յն, որ հայ ազգը յանձին անոր կը
կորսնցնէ իր քաղաքական ազատագրութեան և վեր-
ջին քառորդ դարու իր պատմութեան մեծագոյն գէմ-
քերէն մէկը: Եւ սուրբ այս մահուան՝ Հ. Յ. Դաշնակ-
ցութեան չէ միայն որ կը վերաբերի, այլ ամբողջ հայ
ժողովուրդին:

Ռ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն Ը

Սիմոն Զաւարեանը առանձնայատուկ տեղ է գրաւում Հ. Յ. Դաշնակցութեան հիմնադիրների ու զեկավար գործիչների շարքում: Սովորաբար այն կարծիքը կայ թէ նա գերազանցապէս եղել է Հ. Յ. Դաշնակցութեան և, առհասարակ, հայ ժողովրդի խղճի մարմնացումը: Աշխարհային գործերից հեռու, միշտ վերացական բնագաւառներում սաւառնող ճգնաւոր-իտէարիտ,— ահա ընդհանուր պատկերացումը նրա մասին: Մի պատկերացում, որ սխալ չէ ամբողջապէս, առնուադն շատ է չափազանցուած ու միակողմանի: Զաւարեանը նախ եւ առաջ գործի մարդ էր՝ իր բովանդակ էութեամբ կապուած մեղաւոր աշխարհին, հողին ու աշխատանքին: Եւ ոչ ոք մեր յեղափոխական գործիչներից այնքան նուիրուած չէ եղել գործնական աշխատանքին, որքան նա: Այդ տեսակէտից գուցէ Ռուստովին կարելի է համեմատել նրա հետ:

Ինչպէս թուականի մեր գործիչներից շատերի պէս՝ Զաւարեանն ալ ստացել էր ուսումնական դաստիարակութիւն և պատրաստուած գործելու ընդհանուր պետական ասպարիզում: Սակայն իր գիտակցական կեանքի առաջին քայլերից իսկ նա կանգ է առնում Կովկասեան և ապա հայկական հողի վրայ և ամբողջապէս նուիրւում հայ ժողովուրդին՝ ուսումնասիրելով նրա կեանքի աշխատանքները և աշխատելով նրա ազատութեան և բարգաւաճման համար: Մինչ մեր հանրային յեղափոխական գործիչները, սովորաբար, սահմանափակուած էին ընդհանուր ծանօթութիւնների չորջանակով, Զաւարեանը ամենամանրագոյն կերպով հետապնդում և գիտական գնահատութեան էր ենթարկում այն միջավայրը, որի բարեփոխութեան հա-

մար պայքար էր մղում ինքը: Օժտուած վերլուծողական սուր մտքով, ղեկուած գիտութեան կատարելագործուած մեթոտներով՝ նա կարողանում էր թափանցել երեւոյթների խորքը և հրապարակ դնել այն, ինչ որ ուրիշների աչքին մնում էր աննկատելի: Եթէ ոչ առաջինը, յամենայն դէպս առաջիններից մէկն էր մեր այն սակաւաթիւ անհատների, որոնց համար հայ իրականութիւնը, մանաւանդ, իր բնատուտեան և երեւոյթներով, բաց գիրք էր: Ապացոյց այդ բանին նրա բազմաթիւ յօդուածներն ու հետազոտութիւնները, բայց առանձնապէս 1899ին հրատարակուած «Փորձ երեւանի և Կարսի նահանգների հացարեր շրջանների գիւղատնտեսութեան հետազոտութեան» հոյակապ հատորը, որ մինչև այսօր էլ մնում է չգերազանցուած:

Զաւարեանի մէջ, ամբողջ կեանքի ընթացքում, յեղափոխականն ու գիտնականը կուլ էին մղում միմեանց դէմ: Զգացմունքը նրան մղում էր դէպի ընկերային գործնական պայքար, միտքը՝ դէպի գիտութիւն: Յեղափոխական չըջանում էլ նրա գիտական հետաքրքրութիւնը կանգ չէր առնում. ամէն տեղ, ուր գնում էր Դաշնակցութեան գաղափարը քարոզելու, հետը տանում էր և՛ գիտական ծրագիրներ: Նրա պայուսակի մէջ, Դաշնակցութեան ծրագրի ու կանոնագրի կողքին գտնուած էին և վիճակագրական տեղեկութիւններ հայ գիւղի կենցաղական և տնտեսական կեանքից: Լինի կիլիկիա, լինի Մուշ-Սասունի գիւղերում, *Պոլիս թէ Կովկաս՝ նա խնամքով հաւաքում էր նիւթեր, կաղմում հարցացուցակներ, մտնում ժողովրդական տնտեսութեան բոլոր մանրամասնութիւնների մէջ, գրում, նկարում... Անգնահատելի նիւթ էր հաւաքուած նրա մօտ: Վերջիվերջոյ յեղափոխական Զաւարեանը յաղթեց գիտական Զաւարեանին. կեանքը նրան մխրճեց առօրեայ հոգսերի մէջ, ամբողջապէս զրազեցուց կաղ-

մակերդական գործերով --գործեր, որոնք առանց մեծ
գծուարութեան կարող էին կատարել և ուրիշները --
և անգարձ կորաւ այն հարուստ նիւթը որ ուրիշ ոչ ոք
չէր կարող տալ: Զաւարեանի մահը անգարձմանի կո-
րուստ էր հայ յեղափոխութեան համար, բայց բիւրա-
պատիկ աւելի խոշոր հարուստ էր հայ անտեսագիտու-
թեան, հայ հողի, գիւղի ու աշխատանքի ուսումնա-
սիրութեան: Յեղափոխական ատպարէզում նրա գործը
աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ շարունակեցին ու-
րիշները՝ գիտական ատպարէզում նրա տեղը մնաց բաց-
նրա փոխարինող չեղաւ և այսօր էլ չկայ:

Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

ԽՕՍՒԲԸ ԱՌԱՆՅ ԴՈՐՇԻ ՄԵՌԵԱԼ Է:
13 Հոկտ. 1913 Ս. Զաւարեան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0123959

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ „ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ“

1. Նիկոլ Դուման	Գին 10 լէյ 2 Ֆր.
2. Գիծեր Հ. Յ. Դ. Կեանքէն	„ 20 „ 4 Ֆր.
3. Սիմոն Զաւարեան	„ 20 „ 4 Ֆր.

Դ Ի Մ Ե Լ

„ԱՐՄԱՂ“ի Խմբագրութեան

14 Str. Pictor Luchian, Bucaresta